

«Yo quiero un tebeo»: els còmics, un forat negre als fons de les nostres biblioteques públiques

Héctor CALVET RENEDO, Sergio CALVET RENEDO

RESUM: *En els darrers anys el món del còmic ha tornat a prendre importància en la societat, però aquest aspecte no s'ha vist reflectit als fons de les biblioteques públiques catalanes. L'article analitza les raons d'aquesta situació explicant els problemes i prejudicis existents que impedeixen un desenvolupament correcte del fons. S'hi apunten igualment els valors que poden aportar els còmics a les funcions de les biblioteques públiques i s'hi ofereixen nous camins i propostes per a la seva selecció i el seu tractament a la biblioteca. S'hi incorpora també una petita bibliografia orientativa d'obres i autors recomanables per a qualsevol biblioteca pública que vulgui crear un fons d'història actual, atractiu i de qualitat.*

1. PANORÀMICA DE LA SITUACIÓ ACTUAL

Com és possible que en un moment en què el món del còmic està d'actualitat i travessant un dels períodes de bonança més importants dels darrers vint anys això no es vegi reflectit a les biblioteques?

Amb nous èxits de vendes, la revitalització de la indústria i l'aparició de noves editorials s'ha enriquit considerablement el panorama editorial i s'ha experimentat un creixement tant qualitatiu com quantitatiu dels productes publicats.

Quan s'han enganxat un altre cop al món del còmic generacions senceres de gent jove i reenganxat molts antics lectors, la biblioteca pública, per falta de recursos, per manca de previsió o potser perquè no ho ha considerat interessant, sembla no haver reaccionat adequadament a aquesta nova situació.

Les característiques i temàtiques dels còmics cada vegada són més freqüents en la nostra societat. Pel·lícules, sèries de televisió i fins i tot campanyes

Héctor Calvet Renedo. Biblioteca de Lloreda (Badalona). calvetrh@diba.es

Sergio Calvet Renedo. Universitat Autònoma de Barcelona. Unitat Tècnica i de Projectes. sergi.calvet@uab.es

Article rebut el gener de 2003.

de publicitat fan servir iconografia que sembla extreta directament d'una pàgina de còmic. La importància de la narració gràfica ha augmentat considerablement els darrers anys, però, desgraciadament, no en les nostres biblioteques, almenys en termes generals.

En els darrers anys s'han portat a terme algunes iniciatives i projectes en l'àmbit de les biblioteques públiques que han fet variar fins a cert punt aquesta realitat, i comencen a intentar reflectir aquesta nova demanda. Entre les experiències pioneres podríem citar les de la Biblioteca Can Sumarro de l'Hospitalet de Llobregat, de la Biblioteca Joan G. Junceda de Blanes i de la Biblioteca Fages de Climent de Figueres, així com, ja més recentment, el fons especialitzat de la Biblioteca Pública Ignasi Iglésias-Can Fabra de Barcelona, la important aposta pel còmic que han fet des de la Biblioteca Pública Tecla Sala, també de l'Hospitalet, o, fora de les nostres fronteres, la «Comicteca» de la Biblioteca Regional de Múrcia. Però no deixen de ser iniciatives aïllades. Considerem que encara es pot anar més enllà. Sobretot si parlem en termes de selecció, adquisició i activitats a les biblioteques.

I la pregunta és: per què? Per què aquesta situació? Què fa que un mitjà de comunicació i de narració tant important com ha estat el còmic al llarg de la història de l'Estat espanyol, i no diguem de Catalunya, on històricament s'han concentrat part dels autors i de les editorials més importants del medi, presenti uns fons tan pobres a les nostres biblioteques?

És molt clar que a la hora de jutjar el còmic els prejudicis eclipsen els aspectes positius. Quins són aquests prejudicis i quin és el seu origen? I quins són els aspectes positius del còmic?

2. IDENTIFICACIÓ DEL PROBLEMA

2.1. Problemes fora de la biblioteca

2.1.1. El còmic no té reconeixement social

Ens trobem en un país en què el còmic és considerat un entreteniment gairebé exclusiu per a nens, i en el qual el fet de llegir un còmic sent un adult s'interpreta com a tret d'immaduresa (deu ser per això que la majoria d'adults que ho fan prefereixen considerar-se més aviat «col·leccionistes»). Es creu que el còmic no és un vehicle vàlid per a narrar històries per a adults: vénen a ser una mena de llibres amb molts dibuixos que ajuden els nens a entendre'ls millor.

Pocs saben que el còmic és considerat el novè art; i dels pocs que ho saben una bona part segurament no dubten a catalogar-lo com a «art menor».

Nosaltres, com a gestors del fons de la nostra biblioteca, no hauríem de fer cas d'aquesta mena de prejudicis socials, però, malauradament, és un fet que a les biblioteques allà on trobarem els «tebeos» és precisament ben a prop (si no a dins) de la sala infantil, o en sales de fàcil accés per als nens (com serien les sales de revistes i audiovisuals de les biblioteques). I és clar, això és un peix que es mossega la cua: si els còmics són a la sala infantil o a l'abast dels nens, difícilment ens plantejarem de posar a la sala infantil, què us diré, el *Maus* d'Art Spiegelman, tot i que sigui un còmic de gats i ratolins.

2.1.2. Desprestigi del còmic per a adults

No ajuda, per altra banda, que l'etiqueta de «còmic per a adults» vagi acompanyada, d'un temps ençà, de la noció que són còmics que només contenen sexe i violència. Això no és atribuïble tan sols a la societat, sinó a la mateixa indústria del còmic. Amb l'arribada de la democràcia arribà també la possibilitat de publicar material fins llavor prohibit, i la majoria d'aquest material presentava, encara que ingènuament, cert contingut eròtic.

A finals dels setanta i principis dels vuitanta, les editorials que publicaven principalment àlbums i revistes amb material de procedència europea, van decidir distanciar-se de la resta de la producció de còmic (els personatges de Bruguera, els superherois nord-americans) i enarborar la bandera del còmic adult. El manteniment i l'encarcarament d'aquestes fórmules més pròpies de l'època del *destape*, l'únic que va provocar va ser la identificació de còmic adult amb còmic de contingut pseudoeròtic i a la llarga un distanciament amb els lectors joves de generacions posteriors. Això va causar la reducció del nombre de lectors d'aquest còmic adult i la desaparició de revistes i editorials (sent la desaparició més representativa la de l'editorial Toutain).

2.1.3. Percepció negativa del manga

En anys més recents és especialment candent i polèmica la situació del *manga*, còmic japonès, i algunes de les característiques que se li atribueixen. La invasió japonesa (que va ser en realitat la invasió de *Bola de drac*) va destacar només per les queixes de les associacions de pares cap a certes sèries de televisió i per l'afany de certs editors de descobrir el següent *Bola de drac*, amb la qual cosa van inundar el mercat amb productes de dubtosa qualitat. L'estigma que ha deixat això sobre el *manga* (que no oblidem que no és cap gènere, sinó la paraula japonesa per a designar el còmic) fa que difícilment sigui considerat en el moment de fer les adquisicions.

Alita. © Yukito Kishiro, Shueisha
© Planeta DeAgostini (ed. espanyola)

La sorpresa la podem tenir quan moltes de les sol·licituds que fan els usuaris sobre el nostre fons de còmics es refereixen precisament al *manga*. Poques biblioteques poden satisfer aquestes demandes.

Un cop va passar el bum dels noranta s'ha produït una certa «selecció natural» que ens ha deixat per fi un nivell mitjà més que respectable pel que fa al còmic japonès i també, ves per on, una generació de joves lectors d'ambdós sexes que han començat a llegir amb els *manga*.

Motiu d'estudi seria el que ha significat el *manga* en l'àmbit associatiu, d'edició de *fanzines* i fins i tot com a inspiració de carreres artístiques. Qui deia que el jovent ja no està interessat en res i que no es motiva? Un bon exemple de tot això el podem trobar en la consolidació del Saló del Manga que se celebra cada any a l'Hospitalet.

Aquest públic ha arribat ja a les biblioteques i malauradament no hem pogut satisfer les seves peticions.

2.2. Problemes dins la biblioteca

El pressupost per a la compra de còmics ha estat majoritàriament destinat a l'adquisició de material infantil. Tenim una bona quantitat de volums de Tintín, Astèrix i, en menor mesura, de *Mortadelo y Filemón*. Poc hem de dir d'aquesta selecció, ja que poc de còmic infantil trobarem fora d'aquests tres grans, ja clàssics. El problema ve un cop deixem la secció de còmic infantil.

2.2.1. Desconeixement del personal

En general, el personal de les biblioteques desconeix el món del còmic. Molts recordaran haver llegit, en un moment o altre de la seva vida, algun *Mortadelo* o algun *Spiderman*, però pocs ens podran dir què ha sortit de bo en aquest mitjà els últims anys. No és que hagin de saber-ho, és clar, però sí que caldria, potser, plantejar-nos la *necessitat de tenir uns especialistes a qui recórrer en el moment de fer les adquisicions de còmics*.

Nausicaa

© Hayao Miyazaki, © Planeta DeAgostini (ed. espanyola)

2.2.2. No hi ha criteris definits per a la selecció

El resultat és que els títols que tenim a les biblioteques no són representatius de les tendències actuals del mercat. Tenim poc material, i en un gran percentatge aquest no és prou atractiu per als lectors; com a mínim, per als lectors que ens demanen còmics.

Al marge de la valoració qualitativa que puguem fer d'aquest fons, el més clar és que aquests còmics no surten en préstec, i això vol dir que alguna cosa falla. Tots sabem que el pressupost per a adquisicions de nous fons és molt curt, i, sabent això, el que com a mínim hem d'aconseguir és que el poc que comprem tingui sortida.

És curiós el fet que si anem a la secció de còmics d'una biblioteca, majoritàriament trobem títols d'una o dues editorials molt concretes. Resulta més curiós encara que veurem molt pocs títols de l'editorial que publica, amb di-

ferència, més material en aquest país (Planeta-DeAgostini). Es veu que els títols d'aquesta editorial no es poden comprar perquè pels canals habituals de compra de les biblioteques només es distribueixen unes poques obres d'un segell molt concret del seu catàleg editorial. Imagineu-vos que es donés aquesta mateixa situació amb les novel·les. ¿Comprendrien els usuaris que no tinguéssim el darrer títol d'Arturo Pérez Reverte, Stephen King, Patricia Cornwell ni *Soldados de Salamina* o el darrer premi Planeta només perquè els edita una editorial que no té bona distribució a les botigues on fem habitualment les comandes?

És injust, en tot cas, culpar d'això les biblioteques. En aquest punt, el que queda en evidència és la *manca de canals adequats per a seleccionar i adquirir els còmics* i, per tant, la necessitat de trobar-ne uns de propis (però ja parlarem d'això més endavant).

2.3. No s'aprofiten els moments propicis

Per acabar de definir el problema hem de considerar un altre aspecte: *el còmic està d'actualitat*. Les adaptacions cinematogràfiques de còmics abunden actualment, i a més amb cert èxit, però ni això fa canviar el criteri. Ni *From Hell*, ni *Ghost world*, ni *Spiderman*, ni *Carretera a Perdición*, totes amb autors de prestigi i amb edicions digníssimes i adients per a les biblioteques. *Maus*, guanyadora del premi Pulitzer, que durant la seva presentació al Saló del Còmic de Barcelona de 2002 va tenir el suport de la presència del seu autor Art Spiegelman, tampoc no ha tingut aquesta sort.

Deixant passar aquest aspecte d'actualitat, perdem oportunitats. Quan els usuaris ens demanen llegir aquests còmics, el que els oferim és una selecció molt allunyada dels seus interessos. Estem condemnant els còmics a ser un espai mort dins els nostres centres.

3. SOLUCIONS I PROPOSTES D'ACTUACIÓ

Fins ara, hem fet una revisió de la situació actual dels còmics a les biblioteques. Ara és moment d'oferir solucions (algunes les hem apuntat abans) i nous punts de vista. Per exemple: què pot oferir el còmic a les biblioteques? Primer identificarem els aspectes positius del còmic com a mitjà i després farem alguns apunts de com intentar pal·liar alguns dels aspectes negatius.

3.1. IDENTIFICACIÓ DELS VALORS POSITIUS DEL CÒMIC

3.1.1. El lector de còmic

Al marge dels prejudicis ja comentats, si parlem dels lectors de còmic ja formats ens trobem de fet que aquest col·lectiu ens ha avançat en molts aspectes. A aquesta moda del còmic que afecta gairebé totes les altres disciplines artístiques ells ja fa temps que van arribar.

El col·lectiu de lectors d'histories o d'aquells que han començat llegint històries es caracteritza precisament per ser d'una avidesa lectora considerable. Perquè, com ja veurem més avall en un altre epígraf, els còmics incorporen una sèrie de valors que poden ser molt útils a les biblioteques, entre els quals el foment de la lectura i la fidelització del lector.

3.1.2. Apel·len al lector juvenil i són eines per a fomentar la lectura

Aquest és, possiblement, el valor que més ens interessa des del punt de vista bibliotecari, ja que afecta directament a una de les funcions bàsiques de les biblioteques públiques i és especialment interessant entre el segment de població de joves adolescents, que històricament han demostrat ser un grup especialment difícil a l'hora d'involucrar en els serveis i activitats de les nostres biblioteques.

En aquesta lluita que tenim per intentar que participin més activament i que augmentin les seves habilitats com a lectors, potser seria interessant apostar pel còmic. Una de les causes d'aquest baix índex d'ús de la biblioteca entre els joves pot ser la manca d'una oferta específica per a aquest grup de la població. La que tenim, novel·les juvenils i literatura infantil, no sembla atreure la seva atenció.

Seria el moment d'intentar, mitjançant el còmic, d'oferir un tipus de producte més proper als seus interessos. Si, com ja s'ha comentat anterior-

Calvin & Hobbes

© Bill Watterson

ment, el còmic (darrerament el *manga*) ha afecionat molts joves a llegir habitualment fora de les biblioteques, l'aposta ens podria permetre atreure'ls amb un fons atractiu per als seus interessos.

3.1.3. Serveixen d'enllaç entre els diferents nivells de lectura

En relació directa amb el punt anterior ens trobem amb una altra característica dels còmics que també ens pot servir per a *fidelitzar els usuaris* i fomentar l'ús dels serveis de la biblioteca: la transició entre els diferents nivells de lectura és menor entre els còmics que entre els llibres.

Els usuaris joves normalment pateixen quan han de començar la lectura d'un llibre, però això no passa quan estan acostumats a llegir còmics, en ser el salt menor i més progressiu. D'aquesta forma, qualsevol lector que hagi llegit còmic infantil pot passar sense gens d'esforç al còmic juvenil i finalment arribar a l'adult en un circuit fluït i gens problemàtic.

A més, un cop s'ha acostumat a llegir amb assiduïtat és factible que la lectura de llibres (de novel·les juvenils, per exemple) li sembli menys feixuga i en contempli la lectura amb uns altres ulls.

Si serveix de lligam entre els diferents nivells de lectura, també serveix com a enllaç amb el món audiovisual, tant vigent actualment entre els joves, i el món literari. Alguns fenòmens mediàtics han aconseguit augmentar la lectura entre els usuaris infantils i joves, però han estat casos concrets. En uns moments en què els joves tenen més que mai una àmplia oferta lúdica audiovisual a l'abast (videojocs, pel·lícules, Internet), els còmics apareixen com el lligam lògic entre la cultura visual predominant actualment i la cultura, més tradicional però no per això menys interessant, de la lletra i la il·lustració. Bé es podria dir que el còmic entra pels ulls.

En contra de la idea que els còmics són infantils, aquests es presenten, a més, com un vehicle ideal per a la transmissió de missatges d'alt contingut social amb més possibilitats d'arribar al públic adolescent i introduir un esperit crític en el seu pensament. Tornant a l'exemple de *Maus*, aquesta obra sobre l'holocaust jueu pot arribar a provo-

Maus. © Art Spiegelman, © Planeta DeAgostini (edició espanyola)

car més impacte que un llibre sobre la mateixa matèria, en ser un llenguatge narratiu més proper i directe gràcies a l'acompanyament de les imatges.

3.1.4. Fomenten la creativitat i l'associació

Qui no ha dibuixat alguna vegada? Qui no ha copiat algun dibuix dels seus herois preferits? O qui que ho ha fet no ha somiat a publicar-ho? Al llarg dels anys els còmics han demostrat ser un dels mitjans d'expressió que més han propiciat el desenvolupament del talent personal dels lectors. Un dels productes fruit d'aquesta influència és l'aparició de *fanzines* que afavoreixen, a més, l'associació i la comunicació entre els lectors.

Últimament s'ha de fer constar l'aparició de llocs web construïts per aficionats, alguns de qualitat força elevada, dedicats als seus còmics, personatges o autors preferits.

3.1.5 Creació de tendències

Ja hem dit que el còmic es troba en un punt alt d'atenció mediàtica. A ningú escapa que, actualment, el còmic és una de les influències més presents en els productes culturals o de consum de masses.

Aquells nens que als anys vuitanta van créixer llegint còmics s'han convertit en alguns dels creatius de més anomenada avui dia: els germans Wachowski (creadors de *Matrix*), Sam Raimi (director de *Spiderman*), Guillermo del Toro (*El espinazo del diablo*), Michael Chabon (premi Pulitzer 2001 amb la novel·la *Les aventures de Kavalier i Clay*, ambientada en part en el món del còmic), Kevin Smith (guionista i director de *Clerks* o *Chasing Amy*), Àlex de la Iglesia (*La comunidad*, *800 balas*) i la llista continua i continua.

Sigui pels valors mateixos del còmic o per la manca d'idees d'altres indústries de l'entreteniment, cada vegada veiem més pel·lícules sobre

Daredevil. © Marvel Comics, © John Romita Jr.
© Planeta DeAgostini (edició espanyola)

còmics o amb estètica de còmic, campanyes publicitàries, dibuixos animats, videojocs amb personatges d'història. El disseny del còmic s'ha filtrat cap a la moda i l'art... i el que encara ha de venir.

3.2. Selecció del material

3.2.1. Coneixement adequat del mitjà

Ja hem comentat àmpliament en el primer apartat d'aquest article que la selecció de material és un dels punts bàsics en l'èxit o el fracàs del desenvolupament del fons de cada biblioteca. La secció de còmic no és diferent en aquest sentit. Hem de saber quines són les publicacions especialitzades del mitjà, siguin aquestes revistes tradicionals o recursos digitals (*e-zines*) que ens poden servir per a millorar aquesta selecció o *com a mínim comptar amb l'assessorament d'algun expert* en la qüestió, sigui aquest bibliotecari o no.

De la mateixa manera que quan volem adquirir discos anem a una botiga de discos, quan hàgim de comprar còmics i conèixer-ne la disponibilitat, qualitat o conveniència per a segons quins públics hauríem de comprar en una llibreria especialitzada en còmics. En aquests últims anys, han aparegut i s'han consolidat diverses llibreries que bé podrien ser considerades per a la *creació d'aquests nous canals d'adquisició* que citàvem anteriorment.

Si comprem sempre l'últim premi Planeta, ¿per què no els últims premis del Saló del Còmic de Barcelona? Adquirim el darrer èxit del pop o l'últim *best-seller* nord-americà, però no tenim cap dels còmics més venuts.

Ara bé: hem de ser realistes. Un desenvolupament adequat del fons depèn, en bona part, del pressupost que pot gestionar la biblioteca. Moltes de les iniciatives abans esmentades s'han pogut portar a terme gràcies a la *inversió econòmica dels ajuntaments*, que han vist en el còmic una forma d'apropament al públic lector juvenil. Encara que algunes biblioteques gestionen un pressupost propi i això els permet diversificar el fons (com algunes biblioteques a què dona suport la Generalitat de Catalunya), seria interessant, i més si actuem en la línia de progressiva municipalització de les biblioteques com preveu la Llei del sistema bibliotecari català del 1993, que aquestes inversions municipals es generalitzessin per no haver de dependre exclusivament dels serveis d'adquisició centralitzada, que solen tendir a unificar el fons (és a dir, totes les biblioteques tenen el mateix material o la diferenciació és mínima). Disposar d'aquests pressupostos propis *permetria participar activament en el desenvolupament de la secció als bibliotecaris que estan en primera línia* i que coneixen les necessitats i les demandes dels usuaris de primera mà. D'aquesta forma el

fons de còmic es diversificaria, enriquiria els fons de les diferents xarxes de biblioteques i oferiria als usuaris un ampli ventall de publicacions a l'abast.

Però un cop controlats aquests canals d'informació i adquisició hem de posar atenció en alguns aspectes concrets per tal d'optimitzar els nostres recursos econòmics.

1. *Qualitat mínima garantida*. Lògicament, ens hem d'assegurar que tot el material que seleccionem per a la compra compleixi uns certs mínims de qualitat. La consulta dels mitjans especialitzats com revistes, llocs web d'editorials i *e-zines* ens pot ser molt útil. Al contrari que amb la indústria literària, en la indústria del còmic el volum de novetats és relativament reduït, de manera que tampoc no suposarà cap tasca titànica. Encara que altres companys (com David Cuadrado en aquest mateix número) ja ofereixen una recopilació de recursos, no ens resistim a presentar una primera relació que, creiem, pot ser útil per a qualsevol biblioteca a l'hora de fer front amb unes certes garanties a la selecció de còmics i de superar aquest desconeixement inicial.

Tot i això, en aquest punt es pot destacar l'existència de diverses bibliografies selectives (la primera data del 1988 i la darrera de novembre del 2001) elaborades per la Comissió de Bibliografia del Servei de Biblioteques i Patrimoni Bibliogràfic de la Generalitat de Catalunya. És a dir, una eina creada per bibliotecaris per a bibliotecaris i que presenta el valor afegit de comptar amb l'assessorament d'especialistes en el món del còmic. Aquesta eina pot servir als bibliotecaris com un punt d'inici per no haver de començar de zero en aquest camí.

2. *Interès i comercialitat del material*. El debat etern. Qualitat o quantitat? Les dues si pot ser, gràcies. És possible i desitjable arribar a un equilibri entre aquests dos aspectes de la selecció. Amb els marges pressupostaris que tenim, ¿podem permetre'ns l'adquisició de còmics de reconeguda qualitat però que considerem que tindran poc atractiu per al lector mitjà?
3. *Capacitat d'anticipació*. Molt lligat a l'apartat anterior: hem de ser capaçs d'anticipar la demanda futura. Abans que arribi una pel·lícula com *Spiderman*, *Daredevil* o els *X-Men* hem d'haver avançat la possibilitat de tenir material que ens permeti aprofitar la tirada.
4. *Evitem de fragmentar la col·lecció*. Preferiblement hem d'intentar tenir obres completes. Hem d'anar amb compte a l'hora d'adquirir obres en més d'un volum; i no és recomanable adquirir volums aïllats de col·leccions. De què serveix oferir a l'usuari el volum setè d'una col·lecció si

no tenim els sis anteriors? L'usuari buscarà els volums anteriors en altres biblioteques? Dificilment. Els demanarà en préstec interbibliotecari? Hem de posar les coses fàcils als usuaris si volem que s'acostumin a agafar còmics de la biblioteca. Abans d'embarcar-se en la compra d'una sèrie sense una fi clara, potser seria adequat limitar l'adquisició a aquelles obres que es presentin en volums unitaris o com a molt en quatre o cinc volums que permetin una compra futura. D'aquesta manera el fons mantindria una coherència interna i no crearíem falses expectatives a l'usuari.

5. *Promoció del nou material.* Ja que, com ha quedat clar, un dels problemes principals que troba el còmic són els prejudicis establerts, és fonamental acompanyar l'adquisició dels nous títols amb guies de lectura, fulls informatius i minixposicions explicatives (com es fa a la Biblioteca Tecla Sala) que informin l'usuari del que és allò que hem comprat i que l'engresqui a emportar-s'ho.

3.3. Propostes de tractament del material

Un cop els còmics han arribat al nostre centre, considerem el tractament tècnic que se'n fa. És l'adequat? N'afavoreix l'ús? Segurament podem fer més per millorar.

3.3.1. Distribució del material per edats com es fa amb els llibres

La classificació dels còmics dins la biblioteca es fa en dos grans apartats: còmic infantil i còmic per a més grans de catorze anys. Però si observem detingudament, veurem que existeix un forat important entre aquestes dues seccions de còmic i que la transició entre obres infantils i per a adults està molt poc definida i presenta força mancances. El principal problema es que *falten els còmics juvenils* que omplin aquest buit de forma correcta. I el motiu no és la manca d'aquests còmics al mercat, ja que una gran proporció dels còmics publicats caurien en aquest apartat, sinó que les biblioteques no els compren. Per a resoldre aquesta mancança no creiem necessària tan sols l'adquisició d'aquest material, sinó que considerem interessant la modificació de la classificació actual (IC i C) per tal d'equiparar-la a la que es fa servir a les novel·les. La creació d'un codi concret per a còmic juvenil permetria incorporar al nostre fons un bon grapat de títols que actualment no tenen lloc als nostres prestatges.

Per un costat, permetrien restaurar el flux de lectura amb dificultat progressiva que comentàvem anteriorment i, per una altra banda, dotaríem la biblioteca d'una sèrie d'obres que permetrien oferir a l'usuari juvenil un fons més adient a les seves inquietuds com a lector.

En aquest apartat, per exemple, seria interessant situar bona part dels còmics que actualment, i per manca d'un codi millor, es classifiquen en els còmics infantils i que molts usuaris, en haver superat ja l'edat infantil, no consideren correcte de consultar. Seria el cas del *best-seller* del còmic espanyol, *Mortadelo y Filemón*, que darrerament s'ha convertit més en una lectura per als pares que no pas per als nens. A més és un còmic amb una presència relativament minsa a les nostres sales, si tenim en compte la producció que ha mantingut al llarg dels anys el seu autor Francisco Ibáñez (a més amb una qualitat mitjana més que notable).

També podríem incloure en aquest apartat el *shojo manga* (més o menys literalment «còmic per a noies»), el *shonen manga* (per a nois i amb temàtiques normalment d'aventures i humorístiques) i els còmics de superherois nord-americans que, tot i tenir una presència constant als quioscos i llibreries i

haver estat en els darrers vint anys els còmics de major èxit comercial al nostre país, tenen una presència mínima i bastant insuficient als nostres fons.

En aquest punt és molt important la implicació dels professionals per tal de crear aquestes categories i decidir quines obres han d'entrar en cadascuna. Han de ser decisions consensuades i raonades per tal d'evitar els prejudicis abans esmentats.

3.3.2. Considerar la possibilitat de començar a adquirir còmics en forma de publicació periòdica

Molts dels còmics més populars són publicats com a publicacions periòdiques. És molt curiós que no s'hagi adquirit mai cap d'aquests títols i que no es puguin trobar als expositors de les nostres sales de revistes.

Potser és fer volar coloms, però el caràcter periòdic del còmic, que fa que moltes vegades l'estructura de les seves històries es divideixi en capítols, pot ser un factor que n'ajudi a fidelitzar els lectors.

A les nostres biblioteques, els únics exemples de còmic com a publicació periòdica (al marge de *Cavall fort* o *Tretzevents* a les sales infantils) són dues publicacions força populars com *El jueves* i *El Víbora*.

Un problema podria ser el fet que les editorials mateixes fa temps que semblen haver abandonat l'ús de departaments de subscripció (com sí que tenen moltes revistes). Caldria seguir llavors el camí que s'aplica amb revistes de força tirada a les biblioteques com *Anuntis* o *Nuevo estilo*, que tampoc no gestionen subscripcions.

Un afegit: aquest és un material que transcendeix la seva vida com a publicació periòdica. No parlem d'una revista d'actualitat (fins i tot *El jueves* ho és), i per tant seria interessant enquadrar aquelles col·leccions que jutgem que ens donen bon resultat, amb la qual cosa enriquiríem el nostre fons permanent. Seria aquesta una manera molt indicada d'optimitzar recursos (i no són més cares que moltes revistes).

3.3.3. Activitats relacionades amb el còmic

Un altre punt a considerar és quina dinamització d'aquest fons es pot portar a terme a les biblioteques. Quina mena d'activitats podem programar per a difondre i fomentar l'ús d'aquest fons?

En aquest punt cal reconèixer que moltes biblioteques han portat a terme activitats relacionades amb el món del còmic. Especialment s'han programat tallers d'aprendre a dibuixar còmics, però adreçats directament al públic

infantil i amb un suport bastant discutible per part del fons de còmics de la biblioteca. Quin ha estat l'objectiu d'aquests tallers? Fomentar la lectura dels còmics? Dificilment. Normalment es programen aquest tipus d'activitats sense una relació directa amb el fons que s'està estudiant.

Des d'aquí animem no tant a la programació de tallers d'aprendre a dibuixar (quants tallers d'escriptura s'han fet en biblioteques públiques?), sinó a *fer servir el còmic com a mitjà d'expressió i forma d'aprendre conceptes útils*. Conceptes útils tant en l'aspecte narratiu (com explicar una història correctament) com en el camp social. L'ús dels còmics com a eina d'ensenyament està àmpliament documentat, en ser un vehicle molt proper als usuaris joves i infantils, i de ràpida comprensió.

Lògicament es podria variar el públic objectiu d'aquests tallers i adreçar-los al públic adolescent, potser més adequat per a entendre els conceptes inherents a la narració en forma de còmic. Fins i tot, i donat el caràcter engrescador d'aquest tipus d'activitats, es podria plantejar la creació de cursos de còmics en biblioteques (similars als que es fan habitualment de relats en dates assenyalades), que podrien acabar-se amb la publicació dels millors treballs. D'aquesta forma, la biblioteca fins i tot entraria a formar part del cicle de creació i associacionisme de la comunitat a la qual serveix.

Ja hem parlat àmpliament dels valors del còmic com a vehicle de foment de la lectura. Llavors, *per què no crear tertúlies comentades al voltant d'un còmic concret?* El còmic sempre ha demostrat una gran capacitat per a enganxar al lector i fer-lo identificar-se amb els protagonistes i les seves aventures. Emoció, perills, amors, desamors, finals de continuarà... Seguint l'estructura dels antics llibres d'aventures, els lectors viuen les mateixes experiències que els protagonistes. I després existeix la necessitat de comentar-ho amb altres lectors i compartir aquestes vivències, teories o diferents punts de vista. I allà on sembla que la lectura d'un còmic és un procés íntim, aquest es converteix en un procés de socialització que afavoreix la comunicació i l'intercanvi d'idees. Dificilment trobarem lectors tant entusiastes com els lectors de còmics a l'hora de comentar les obres que han llegit. Aprofitem-ho, llavors, per a instaurar a la biblioteca grups de lectura per a joves (semblants al que algunes biblioteques han portat a terme amb novel·les juvenils) dinàmics i participatius.

I aprofitem també l'espai de què disposem, ara que ens ho podem permetre. Afortunadament, els darrers anys el món de les biblioteques públiques ha vist la creació de noves i modernes biblioteques i la millora d'equipaments ja existents. *Aquestes noves biblioteques compten amb espais diferenciats per segments d'edat que ens permetrien crear zones atractives on difondre i fomentar la lectura de*

còmics; una secció que, com ja hem vist, pot aportar molt pel que fa a la dinamització. La creació de zones d'exposició de les novetats (acompanyades, per exemple, de ressenyes comentant l'obra) o conferències d'autors de còmics podrien ser algunes de les activitats que es podrien programar en aquests espais per tal d'acabar de donar contingut a la secció.

Per a finalitzar, no voldríem deixar passar l'oportunitat d'animar la professió a dinamitzar-se en aquest àmbit. La *creació de grups de treball* podria ser un bon pas endavant per a normalitzar la situació dels còmics a les nostres biblioteques. Aquests grups de treball, formats per bibliotecaris motivats per la matèria (i, com es pot veure, n'hi ha), permetrien l'intercanvi i posada en comú d'experiències, l'anàlisi del sector i la orientació de la resta de biblioteques públiques, amb la qual cosa s'obririen noves vies de treball i d'actuació.

Calvin & Hobbes

© Bill Watterson

4. BIBLIOGRAFIA

Finalment, i per tal d'acompanyar l'article, hem decidit incloure una petita llista d'obres i autors que poden permetre una aproximació ràpida al mitjà. Com qualsevol llista, és completament subjectiva, i més que una selecció el que pretenem fer aquí és una panoràmica ràpida d'aquells còmics, autors i col·leccions que considerem que mereixen un bon cop d'ull si el que volem és aplegar un fons de còmic relativament modern, actual i de qualitat més que contrastada.

Sens dubte algú trobarà a faltar segons quins títols i no jutjarà dignes uns altres, però *un criteri important ha estat la disponibilitat* d'aquests en el mercat actual. No té sentit recomanar una col·lecció que no ha estat editada des de fa quinze anys i que ja no es pot trobar en botigues que no siguin de segona mà.

També hi haurà algú que pugui considerar la selecció descompensada a favor del còmic nord-americà i japonès, però hem optat per incloure-hi còmics d'aquells gèneres menys habituals en les biblioteques però que per la seva qualitat mereixerien ser presents en qualsevol fons. Seguint aquest objectiu, s'hi ha llistat poques obres europees, perquè ja tenen una presència més habitual en la política d'adquisicions.

100 balas / Brian Azzarello i Eduardo Risso. Norma.

Obra ambiciosa (suposadament ha de constar de cent capítols) que s'ha convertit en un dels màxims exponents del gènere negre contemporani. La trama es desenvolupa en petites dosis i va creixent: allò que sembla en inici una petita història de venjances entre delinqüents de poca volada es només una petita part d'un complicat joc d'interessos del nivell més alt. Aquesta obra compta a més amb els excel·lents i particulars dibuixos de l'argentí Eduardo Risso i amb un dels guionistes més personals i interessants apareguts els darrers anys: Brian Azzarello.

Adolf / Osamu Tezuka. Planeta de Agostini. 5 vol.

Abans de la Segona Guerra Mundial el destí de tres nois anomenats Adolf (un japonès, un jueu i un austríac, Hitler) es creua a Alemanya enmig d'una societat a punt d'escletar per l'ascensió del nazisme. L'aparició d'uns documents on s'assegura que Adolf Hitler és d'ascendència jueva és el punt central d'aquesta obra que va apropar als lectors de l'Estat espanyol Osamu Tezuka, considerat per molts com a pare del còmic japonès modern. Premi al millor *manga* en el Saló del Còmic de Barcelona els anys 2000 i 2001.

Akira / Katsuhiro Otomo. Barcelona: Ediciones B. 6 vol.

Considerada per molts com la punta de llança del que es va anomenar «la invasió japonesa». Obra magna de Katsuhiro Otomo, és la història de diversos personatges que descobreixen ben a contracor la veritat sobre la destrucció de Tòquio anys enrere, aparentment per una explosió nuclear. Però si va ser així, ¿quin paper va tenir en aquesta destrucció el nen anomenat Akira?

Aragonés, Sergio

Autor d'origen espanyol, bé que desenvolupa tota la carrera als Estats Units. Conegut principalment pels seus treballs a la revista d'humor *MAD*. Entre els seus treballs publicats a l'Estat espanyol destaquen *Magnor el Poderoso* (Planeta-DeAgostini, premi Saló del Còmic de Barcelona 1995) i la sèrie de llibres del bàrbar sens dubte menys heroic de tots els temps, *Groo* (Planeta-DeAgostini).

Batman: el regreso del Señor de la Noche / Frank Miller. Barcelona: Norma.

Història crepuscular d'un dels personatges més coneguts del còmic nord-americà. Es tracta d'un home amb la seva doble identitat que ha consagrat la vida a la lluita contra el crim i que un cop retirat s'adona que la seva existència no és completa sense el seu *alter ego*. La seva reaparició coincideix amb el retorn d'alguns dels seus vells enemics.

Tot plegat ens porta a una pregunta inevitable: existeix l'heroi per a oposar-se als dolents, o pel contrari és l'aparició d'un heroi la que genera l'aparició i creació dels que seran els seus enemics?

Biblioteca Marvel / Stan Lee, Jack Kirby, John Romita, John Buscema i altres. Barcelona: Planeta-DeAgostini

Si el que volem és tenir una bona quantitat de bons còmics per poc preu, una opció més que recomanable és la sèrie de títols que Planeta-DeAgostini agrupa sota la línia Biblioteca Marvel. En les col·leccions d'aquest segell han estat recopilades les primeres aventures dels personatges més populars dels còmics Marvel: *Los 4 fantásticos*, la *Patrulla-X*, *Daredevil*, *Los Vengadores*... als quals aquest mateix any s'afegirà *Spiderman*. És una recopilació cronològica en què podem trobar des de les més que ingènues històries inicials de cada personatge a històries que han esdevingut clàssics absoluts del còmic.

Bone / Jeff Smith. Avilés: Dude, 199*-

Si es tractés d'una pel·lícula diríem que aquesta és una història d'humor i aventura per a tots els públics. Tres curiosos personatges es veuen obligats a fugir de la seva ciutat i s'endinsen en un bosc que és des de fa segles escenari d'una lluita entre les forces del bé i del mal. Jeff Smith va revolucionar el panorama independent nord-americà amb aquesta dolça aventura fantàstica.

Calvin & Hobbes / Bill Watterson. Barcelona: Ediciones B.

Col·lecció d'àlbums que recopila (desgraciadament de forma incompleta) les tires de premsa de Bill Watterson sobre un nen, Calvin, i el seu millor amic, Hobbes, un tigre de pelfa que cobra vida en la hiperactiva imaginació del primer. Això que podria semblar més un cas clínic que altra cosa és la base per a crear situacions divertides en què xoquen de manera inevitable el món imaginari d'en Calvin i el món real, amb les seves regles i sens dubte no tant divertit.

La cosa del pantano / Alan Moore i altres. Barcelona: Norma.

Aquesta és la història d'una planta que pensava que era un home que pensava que era una planta. Tot i aquest plantejament que pot semblar de conte infantil, estem parlant del còmic de terror de referència dels anys vuitanta. Sense oblidar que sempre som en el marc del terror gòtic, s'hi tracten temes com l'ecologisme, el maltractament a les dones, l'existencialisme...

Fuerza-X / Peter Milligan i Michael Allred. Barcelona: Planeta-DeAgostini, 2002-

Ja no hi ha herois. Les persones que tenen superpoders ja no són desinteressats defensors de l'innocent, sinó estrelles de l'espectacle, amb agents, admiradors i *groupies*. Fins i tot les seves missions són muntatges destinats a ser televisats per tal d'aconseguir altes quotes d'audiència. Però no tot són flors i violes en la vida de les nostres estrelles. Una altra volta de rosca àcida i actual a la figura del superheroi de la mà de dos dels autors més interessants del panorama del còmic nord-americà.

Gunmm (Alita) / Yukito Kishiro. Barcelona: Planeta-DeAgostini, 2002-

Tenen sentiments els robots? Yukito Kishiro ens mena a través d'un món futurista i apocalíptic ple de contrastos seguint les aventures d'una robot en el seu periple per descobrir si és alguna cosa més que una joguina programada per a matar. Emoció i aventura en una de les obres claus del *manga* a l'Estat espanyol, que ara és reeditada en una nova edició corregida i amb material inèdit.

League of Extraordinary Gentlemen / Alan Moore i Kevin O'Neil. Barcelona: Planeta De-Agostini, 2002.

Personatges d'algunes de les novel·les més famoses de la literatura universal conviuen en aquesta història en un mateix món. Així, Mina Harker, Allan Quatermain, l'Home Invisible, el doctor Edward Jeckyll i el Capità Nemo són coprotagonistes d'aquesta aventura en què han de frustrar un temible pla que amenaça la seguretat del Imperi Britànic. Treballat homenatge a les obres de Jules Verne, Bram Stoker, Arthur Conan Doyle i H. Rider Haggard, entre molts d'altres. El grau de detallisme d'aquesta obra és tal que gairebé en cadascuna de les seves vinyetes es pot trobar una referència a alguna d'aquestes novel·les.

Liberty Meadows / Frank Cho. Palma de Mallorca: Dolmen, 2002-

Tires de premsa protagonitzades pels desequilibrats pacients animals d'una clínica veterinària i el no menys desequilibrat personal mèdic del centre. Irreverent més enllà dels cànons dels rígids *syndicates* de la premsa nord-americana, fa poc s'ha «emancipat» i ha passat a ser publicat de forma independent.

Juegos de manos / Jason Lutes. Barcelona: La Cúpula, 1999. 3 vol.

En aquesta obra de l'autor independent nord-americà Jason Lutes trobem les vivències de cinc perdedors en una moment especialment dolent de les seves vides. Incapços de superar els records i els traumes passats, els personatges vaguen per la ciutat buscant la màgia (i mai més ben dit, ja que un dels protagonistes és un mag) que torni a donar sentit a la seva vida. Per desgràcia, la màgia no existeix; només els jocs de mans i les il·lusions. Del mateix autor també es pot trobar, incompleta i amb una deficiente edició a càrrec de la Factoria de Ideas, *Berlín*.

Marini, Enrico

Si hem de parlar d'un nou autor europeu relativament nou que ha aconseguit tenir certa anomenada, aquest és el dibuixant Enrico Marini. Va iniciar la carrera com a imitador de Katsushiro Otomo per a esdevenir més endavant, un cop desenvolupat un estil propi, un dels artistes més reconeixedor i famós del panorama actual. Les seves obres més destacades són *Rapaces*, una moderna història de vampirs, i *El Escorpión*, una història de capa i espasa en la millor tradició d'Alexandre Dumas.

Marvels / Kurt Busiek i Alex Ross. Barcelona: Planeta DeAgostini, 1999.

Als EUA dels anys quaranta un periodista gràfic és testimoni de l'aparició de diversos éssers prodigiosos (*marvels* a l'original), i a través de l'objectiu de la seva càmera i de les seves fotografies el lector pot experimentar el que seria viure en un món amb superherois des del punt de vista de l'home del carrer. Retrat d'una època molt concreta

del còmic nord-americà, més innocent i lluminosa, on destacava el sentit de la meravella. La sensació fotogràfica de l'obra és accentuada per la labor gràfica de l'artista Alex Ross, que pinta totes i cadascuna de les vinyetes d'aquest còmic com si fossin quadres. Del mateix autor: *Astro City: vida en la gran ciutat*. (Planeta-DeAgostini). Imagineu una ciutat fantàstica, una ciutat on viuen tots els superherois coneguts. Com seria viure en una ciutat on l'extraordinari és a l'ordre del dia?

Maus / Art Spiegelman. Barcelona: Planeta DeAgostini, 2002.

Guanyador del premi Pulitzer l'any 1992 i considerat un dels millors còmics de tots els temps. És una particular visió del holocaust jueu en què l'autor representa els nazis com a gats i els jueus com a ratolins. L'autor, a través de l'experiència del seu pare, supervivent del camp de concentració d'Auschwitz, recrea l'experiència dels jueus als camps nazis i narra com la vida dels supervivents ha estat afectada per aquesta vivència.

Miller, Frank

Guionista i dibuixant nord-americà, retrata en les seves obres mons urbans i violents en els quals els seus herois proven de sobreviure. Juntament amb Alan Moore va protagonitzar la gran revolució del còmic nord-americà dels vuitanta amb *Batman: el regreso del Señor de la Noche*. (vegeu referència), *Daredevil: born again* (Planeta-DeAgostini), *Elektra asesina* (Planeta DeAgostini) i *Batman: año uno* (Norma). Anys després ha desenvolupat obres més personals com els llibres de sèrie negra *Sin City* (Norma), *Give me liberty* (Norma) i *300* (Norma, premi Saló del Còmic de Barcelona any 2000), alhora que ha continuat amb alguns dels personatges que l'han fet més popular: *Daredevil: el hombre sin miedo* (Planeta-DeAgostini) i *Elektra lives again* (Planeta-DeAgostini).

Mondo Lirondo / La Peña. Barcelona: Glénat, 2002.

Luxosa recopilació del que originàriament era el *fanzine* anomenat *Mondo Lirondo* (Premi Saló del Còmic al millor Fanzine, 1994) i que és una de les mostres més brillants de còmic independent fet a l'Estat espanyol. Sota el pseudònim col·lectiu de La Peña trobem Albert Monteys (autor revelació Saló del Còmic de Barcelona 1997), Àlex Fito (autor revelació Saló del Còmic 2000), José Miguel Álvarez i Àlex Ferrer.

Moore, Alan

Guionista britànic, referència del còmic nord-americà dels últims quinze anys. Sobretot durant els anys vuitanta publica una sèrie d'obres que han esdevingut cànon de qualitat. Va abordar gèneres fins llavors infantils o juvenils com el dels superherois amb històries i perspectives adultes. Va protagonitzar (inconscientment), juntament amb Frank Miller, una revolució que per a molts va significar la majoria d'edat del gènere de superherois i per a d'altres la seva mort.

Entre les seves obres més destacades hi ha *Cosa del pantano*, *Watchmen* i *The League of Extraordinary Gentlemen* (vegeu-ne les referències), *V de Vendetta* (Norma), *From Hell* (Planeta-DeAgostini) i *Batman: la broma asesina* (Norma), ...

Nausicaa del Valle del Viento / Hayao Miyazaki. Barcelona: Planeta-DeAgostini, 2001. 5 vol.

Si hi ha un autor japonès equiparable a Walt Disney, aquest és Hayao Miyazaki. Director i productor d'alguns dels millors llargmetratges d'animació dels últims d'anys (entre els quals podríem destacar *El meu veí Totoro*, *Nicky*, *la aprendiza de bruja* i *El viatge de Chihiro*, recentment premiada al Festival de Berlín) va fer, en la seva única incursió seriosa en el *manga*, una de les obres més poètiques i personals del gènere. La humanitat sobreviu en un planeta contaminat fruit d'una guerra provocada per ells mateixos segles enrere. Amb espores i insectes gegants el planeta busca formes de regeneració que, alhora, amenacen la supervivència dels éssers humans, els quals estan distribuïts en petits regnes. Tot i el perill de desaparició, els regnes continuen combatent entre si intentant trobar un arma poderosa que els permeti tornar a dominar el planeta i coronar les seves ànsies de poder. Guerres, amor, emocions i aventures s'ajunten en aquesta obra amb un clar missatge ecològic.

Odio / Petter Bagge. Barcelona: La Cúpula, 1995- .

Abans dels Simpsons, ja existien els Bradley, exemple de família de l'Amèrica més profunda (de fet, de Nova Jersey). Amb la seva sèrie «germana», *Buddy y los Bradley*, assistim al creixement de Buddy Bradley en un món si no hostil sí més que complicat. Tot i el seu aspecte gràfic i l'expressivitat exagerada dels seus protagonistes, es tracta d'històries més serioses del que podria semblar.

Pendones del humor

Recopilació monogràfica de les historietes dels personatges de la revista *El Jueves*. Hi destaquen, entre d'altres, les recopilacions dels personatges *Maki Navaja* i *Historias de la puta mili* del desaparegut Ivà, o *La parejita* de Manel Fontdevila (premi del Saló del Còmic de Barcelona a la millor obra espanyola l'any 1996).

Peter Pan / Régis Loisel. Barcelona: Glénat, 2002-

Si totes les llegendes tenen l'origen en fets reals, ¿podria provenir d'aquí la història de Peter Pan com tots la coneixem? Història fosca amb els personatges de la novel·la de James M. Barrie a càrrec de l'autor francès Régis Loisel.

Prado, Miquelánxo

Un dels autors més respectats dins i fora de l'Estat espanyol, amb obres que van des de l'intimisme (*Trazo de tiza* i *Tangencias*) fins al surrealisme (*Quotidiania delirante*). Organitzador del saló del còmic de la Corunya «Viñetas desde o Atlantico».

Premis del Saló Internacional del Còmic de Barcelona

Els premis del Saló Internacional del Còmic de Barcelona són una referència fàcil per a saber el que «es cou» quant a còmics reconeguts per la crítica especialitzada, la qual, que, com és sabut, no necessàriament combrega amb els gustos del públic. Aquesta desavinença es veu compensada des de fa un parell d'anys amb uns premis atorgats pel públic (que també poden ser una bona pista del que agrada al públic). La mateixa organitzadora de l'esdeveniment (FICOMIC) té la llista de tots els premiats disponible al seu lloc web: <http://www.ficomic.com/saloncomi2002/premios.html>

Sandman / Neil Gaiman i altres. Barcelona: Norma.

A través de les vivències i els pensaments d'un personatge quasi diví (el Rei dels Somnis), el guionista Neil Gaiman, tot valent-se de fantasies, llegendes i contes mesclats, construeix una obra que ha transcendit les fronteres del còmic per a convertir-se en referent del que s'ha arribat a anomenar *dark fantasy*. Les referències culturals, contínues en el desenvolupament de la història, el converteixen, com *Watchmen*, en un d'aquells còmics mereixedors de tenir versions comentades i anotades. Obres relacionades: *Muerte, el alto coste de la vida*.

Watchmen / Alan Moore i Dave Gibbons. Barcelona: Norma, 2001.

El gran còmic de culte dels vuitanta. Història crepuscular de superherois sense superpoders (?), va transcendir les fronteres del mercat del còmic i va arribar fins i tot a rebre lloances de revistes com *Rolling stone*. És potser molt difícil explicar l'argument d'aquesta obra, però en resum podríem dir: cal ser malalt mental per a ser superheroï, o el fet de ser superheroï no exclou que es tinguin els mateixos problemes que qualsevol altra persona. Pot continuar sent innocent una persona que veu el crim en primera línia? El repartiment coral d'aquesta obra i la psicologia dels diferents personatges protagonistes ens ajuden a intentar contestar aquestes preguntes; la resposta l'hem de posar nosaltres. Els múltiples nivells de lectura i de narració fan que sigui una obra d'art en més d'un sentit.

X-Men: Dios ama, el hombre mata / Chris Claremont i Brent Anderson. Barcelona: Planeta-DeAgostini.

Si volem saber qui són els X-Men, en aquesta història trobarem tots els seus trets definitoris. Aquest grup d'antiherois incompresos i marginats han aconseguit al llarg dels anys una gran popularitat entre els joves d'ambdós sexes (es caracteritzen per la presència de personatges femenins forts). Perseguits per la societat que ells s'han compromès a protegir, han estat interpretats com a metàfora de la marginació que els adolescents senten que pateixen.